॥ श्रीहरि ॥

॥ श्री भावार्थदीपिका ॥

॥ अध्याय दहावा ॥

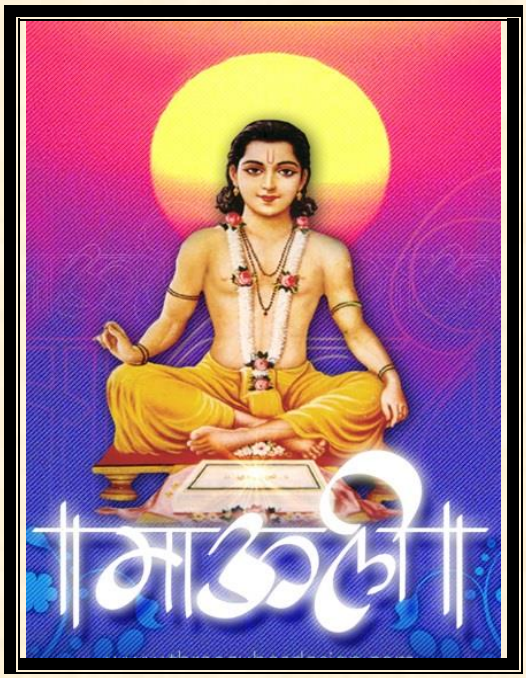

*****

हेचि आम्हां करणे काम ।

बीज वाढवावे नाम ॥

*****

संतचरणरज

बाळकृष्ण प्रकाश कदम

जय हरि सांस्कृतीक प्रतिष्ठान, सोलापूर

॥ अध्याय दहावा ॥
॥ विभूतियोगः ॥

नमो विशदबोधविदग्धा । विद्यारविंदप्रबोधा ।
पराप्रमेयप्रमदा । विलासिया ॥ १ ॥
नमो संसारतमसूर्या । अपरिमितपरमवीर्या ।
तरुणतरतूर्या । लालनलीला ॥ २ ॥
नमो जगदखिलपालना । मंगळमणिनिधाना ।
सज्जनवनचंदना । आराध्यलिंगा ॥ ३ ॥
नमो चतुरचित्तचकोरचंद्रा । आत्मानुभवनरेंद्रा ।
श्रुतिसारसमुद्रा । मन्मथमन्मथा ॥ ४ ॥
नमो सुभावभजनभाजना । भवेभकुंभभंजना ।
विश्वोद्भवभुवना । श्रीगुरुराया ॥ ५ ॥
तुमचा अनुग्रहो गणेशु । जैं दे आपुला सौरसु ।
तैं सारस्वतीं प्रवेशु । बाळकाही आथी ॥ ६ ॥
जी दैविकीं उदार वाचा । जैं उद्देशु दे नाभिकाराचा ।
तैं नवरससुधाब्धीचा । थावो लाभे ॥ ७ ॥
जी आपुलिया स्नेहाची वागेश्वरी । जरी मुकेयातें अंगिकारी
। तो वाचस्पतीशीं करी । प्रबंधुहोडा ॥ ८ ॥
हें असो दिठी जयावरी झळके । कीं हा पद्मकरु माथां पारुखे
। तो जीवचि परि तुके । महेशेंसीं ॥ ९ ॥
एवढें जिये महिमेचें करणें । तें वाचाबळें वानूं मी कवणें ।
कां सूर्याचिया आंगा उटणें । लागत असे ॥ १० ॥
केउता कल्पतरुवरी फुलौरा । कायसेनि पाहुणेरु क्षीरसागरा

। कवणें वासीं कापुरा । सुवासु देवों ॥ ११ ॥
चंदनातें कायसेनि चर्चावें । अमृतातें केउतें रांधावें ।
गगनावरी उभवावें । घडे केवीं ॥ १२ ॥
तैसें श्रीगुरूचें महिमान । आकळितें कें असे साधन ।
हें जाणोनि मियां नमन । निवांत केलें ॥ १३ ॥
जरी प्रज्ञेचेनि आथिलेपणें । श्रीगुरूसामर्थ्या रूप करूं म्हणे ।
तरि तें मोतियां भिंग देणें । तैसें होईल ॥ १४ ॥
कां साडेपंधरया रजतवणी । तैशीं स्तुतींचीं बोलणीं ।
उगियाचि माथा ठेविजे चरणीं । हेंचि भलें ॥ १५ ॥
मग म्हणितलें जी स्वामी । भलेनि ममत्वें देखिलें तुम्हीं ।
म्हणौनि कृष्णार्जुनसंगमीं । प्रयागवटु जाहलों ॥ १६ ॥
मागां दूध दे म्हणतलियासाठीं । आघविया क्षीराब्धीची
करूनि वाटी । उपमन्यूपुढें धूर्जटी । ठेविली जैसी ॥ १७ ॥
ना तरी वैकुंठपीठनायकें । रुसला ध्रुव कवतिकें ।
बुझाविला देऊनि भातुकें । ध्रुवपदाचें ॥ १८ ॥
तैसी जे ब्रह्मविद्यारावो । सकळ शास्त्रांचा विसंवता ठावो ।
ते भगवद्गीता वोंविये गावों । ऐसें केलें ॥ १९ ॥
जे बोलणियाचे रानीं हिंडतां । नायकिजे फळलिया अक्षराची
वार्ता । परि ते वाचाचि केली कल्पलता । विवेकाची ॥२०॥
होती देहबुद्धी एकसरी । ते आनंदभांडारा केली वोवरी ।
मन गीतार्थसागरीं । जळशयन जालें ॥ २१ ॥
ऐसें एकेक देवांचें करणें । तें अपार बोलों केवीं मी जाणें ।
तरही अनुवादलों धीटपणें । ते उपसाहिजो जी ॥ २२ ॥

आतां आपुलेनि कृपाप्रसादें । मियां भगवद्गीता वोंवीप्रबंधें ।
पूर्वखंड विनोदें । वाखाणिलें ॥ २३ ॥
प्रथमीं अर्जुनाचा विषादु । दुजीं बोलिला योगु विशदु ।
परि सांख्यबुद्धीसि भेदु । दाऊनियां ॥ २४ ॥
तिजीं केवळ कर्म प्रतिष्ठिलें । तेंचि चतुर्थीं ज्ञानेंशीं प्रगटिलें ।
पंचमीं गव्हरिलें । योगतत्त्व ॥ २५ ॥
तेचि षष्ठामाजीं प्रगट । आसनालागोनि स्पष्ट ।
जीवात्मभाव एकवट । होती जेणें ॥ २६ ॥
तैसी जे योगस्थिती । आणि योगभ्रष्टां जे गती ।
तें आघवीचि उपपत्ती । सांगितली षष्ठीं ॥ २७ ॥
तयावरी सप्तमीं । प्रकृतिपरिहार उपक्रमीं ।
करूनि भजती जे पुरुषोत्तमीं । ते बोलिले चार्ही ॥ २८ ॥
पाठीं सप्तप्रश्नविधि । बोलोनि प्रयाणसमयसिद्धी ।
एवं सकळ वाक्यावधि । अष्टमाध्यायीं ॥ २९ ॥
मग शब्दब्रह्मीं असंख्याकें । जेतुला कांहीं अभिप्राय पिके ।
तेतुला महाभारतें एकें । लक्षें जोडे ॥ ३० ॥
तिये आघवांचि जें महाभारतीं । तें लाभे कृष्णार्जुनवाचोक्तीं ।
आणि जो अभिप्रावो सातेंशतीं । तो एकलाचि नवमीं ॥३१॥
म्हणौनि नवमींचिया अभिप्राया । सहसा मुद्रा लावावया ।
बिहाला मग मी वायां । गर्व कां करूं ॥ ३२ ॥
अहो गूळासाखरे मालयाचे । हे बांधे तरी एकाचि रसाचे ।
परि स्वाद गोडियेचे । आनआन जैसे ॥ ३३ ॥
एक जाणोनियां बोलती । एक ठायें ठावो जाणविती ।

एक जाणों जातां हारपती । जाणते गुणेंशीं ॥ ३४ ॥
हें ऐसें अध्याय गीतेचे । परि अनिर्वाच्यपण नवमाचें ।
तो अनुवादलों हें तुमचें । सामर्थ्य प्रभू ॥ ३५ ॥
अहो एकाचि शाटी तपिन्नली । एकीं सृष्टीवरी सृष्टी केली ।
एकीं पाषाणीं वाऊनि उतरलीं । समुद्रीं कटकें ॥ ३६ ॥
एकीं आकाशीं सूर्यातें धरिलें । एकीं चुळींचि सागरातें भरिलें
। तैसें मज मुकयाकरवीं बोलविलें । अनिर्वाच्य तुम्हीं ॥३७॥
परि हें असो एथ ऐसें । राम रावण झुंजिन्नले कैसे ।
राम रावण जैसे । मीनले समरीं ॥ ३८ ॥
तैसें नवमीं कृष्णाचें बोलणें । तें नवमीचियाचि ऐसें मी म्हणें
। या निवाडा तत्त्वज्ञु जाणें । जया गीतार्थु हातीं ॥ ३९ ॥
एवं नवही अध्याय पहिले । मियां मतीसारिखे वाखाणिले ।
आतां उत्तरखंड उवाइलें । ग्रंथाचें ऐका ॥ ४० ॥
जेथ विभूति प्रतिविभूती । प्रस्तुत अर्जुना सांगिजेती ।
ते विदग्धा रसवृत्ती । म्हणिपैल कथा ॥ ४१ ॥
देशियेचेनि नागरपणें । शांतु श्रृंगारातें जिणें ।
तरि ओंविया होती लेणें । साहित्यासि ॥ ४२ ॥
मूळ ग्रंथींचिया संस्कृता । वरि मर्‌हाठी नीट पढतां ।
अभिप्राय मानलिया उचिता । कवण भूमी हें न चोजवे ॥४३॥
जैसें अंगाचेनि सुंदरपणें । लेणिया आंगचि होय लेणें ।
तेथ अळंकारिलें कवण कवणें । हें निर्वचेना ॥ ४४ ॥
तैसी देशी आणि संस्कृत वाणी । एका भावार्थाच्या
सुखासनीं । शोभती आयणी । चोखट आइका ॥ ४५ ॥

उठावलिया भावा रूप । करितां रसवृत्तीचें लागे वडप ।
चातुर्य म्हणे पडप । जोडलें आम्हां ॥ ४६ ॥
तैसें देशियेचें लावण्य । हिरोनि आणिलें तारुण्य ।
मग रचिलें अगण्य । गीतातत्त्व ॥ ४७ ॥
जो चराचर परमगुरु । चतुर चित्तचमत्कारु ।
तो ऐका यादवेश्वरु । बोलता जाहला ॥ ४८ ॥
ज्ञानदेव निवृत्तीचा म्हणे । ऐसें बोलिलें श्रीहरी तेणें ।
अर्जुना आघवियाची मातु अंतःकरणें । धडौता आहासि ॥४९॥

श्रीभगवानुवाच ।
भूय एव महाबाहो श्रृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १॥

आम्हीं मागील जें निरूपण केलें । तें तुझें अवधानचि पाहिलें
। तवं टाचें नव्हें भलें । पुरतें आहे ॥ ५० ॥
घटीं थोडेसें उदक घालिजे । तेणें न गळे तरी वरिता भरिजे ।
ऐसा परिसौनि पाहिलासि तवं परिसविजे । ऐसेंचि होतसे ॥५१॥
अवचितयावरी सर्वस्व सांडिजे । मग चोख तरी तोचि भांडारी
कीजे । तैसा किरीटी तूं आतां माझें । निजधाम कीं ॥५२॥
ऐसें अर्जुना येउतें सर्वेश्वरें । पाहोनि बोलिलें अत्यादरें ।
गिरी देखोनि सुभरें । मेघु जैसा ॥ ५३ ॥
तैसा कृपाळुवांचा रावो । म्हणे आइकें गा महाबाहो ।
सांगितलाचि अभिप्रावो । सांगेन पुढती ॥ ५४ ॥
पैं प्रतिवर्षीं क्षेत्र पेरिजे । पिकाची जंव जंव वाढी देखिजे ।

यालागीं नुबगिजे । वाहो करितां ॥ ५५ ॥
पुढतपुढती पुटें देतां । जोडे वानियेची अधिकता ।
म्हणौनि सोनें पंडुसुता । शोधूंचि आवडे ॥ ५६ ॥
तैसें एथ पार्था । तुज आभार नाहीं सर्वथा ।
आम्ही आपुलियाचि स्वार्था । बोलों पुढती ॥ ५७ ॥
जैसें बाळका लेवविजे लेणें । तया श्रृंगारा बाळ काइ जाणे ।
परि ते सुखाचे सोहळे भोगणें । माउलिये दिठी ॥ ५८ ॥
तैसें तुझें हित आघवें । जंव जंव कां तुज फावे ।
तंव तंव आमुचें सुख दुणावे । ऐसें आहे ॥ ५९ ॥
आतां अर्जुना असो हे विकडी । मज उघड तुझी आवडी ।
म्हणौनि तृप्तीची सवडी । बोलतां न पडे ॥ ६० ॥
आम्हां येतुलियाचि कारणें । तेंचि, तें तुजशीं बोलणें ।
परि असो हें अंतःकरणें । अवधान देईं ॥ ६१ ॥
तरी ऐकें गा सुवर्म । वाक्य माझें, परम ।
जें अक्षरें लेऊनी परब्रह्म । तुज खेंवासि आलें ॥ ६२ ॥
परी किरीटी तूं मातें । नेणसी ना निरुतें ।
तरि तो गा जो मी एथें । तें विश्वचि हें ॥ ६३ ॥

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ २॥

एथ वेद मुके जाहाले । मन पवन पांगुळले ।
रातीविण मावळले । रविशशी जेथ ॥ ६४ ॥
अगा उदरींचा गर्भु जैसा । न देखें आपुलिये मातेची वयसा ।

मी आघवेया देवां तैसा । नेणवे कांहीं ॥ ६५ ॥
आणि जळचरां उदधीचें मान । मशका नोलांडवेचि गगन ।
तेवीं महर्षींचें ज्ञान । न देखेचि मातें ॥ ६६ ॥
मी कवण पां केतुला । कवणाचा कैं जाहला ।
या निरुती करितां बोला । कल्प गेले ॥ ६७ ॥
कां जे महर्षीं आणि या देवां । येरां भूतजातां सर्वां ।
मी आदि म्हणौनि पांडवा । अवघड जाणतां ॥ ६८ ॥
उतरलें उदक पर्वत वळघे । जरी झाड वाढत मुळीं लागे ।
तरी मियां जालेनि जगें । जाणिजे मातें ॥ ६९ ॥
कां गाभेवनें वटु गिंवसवे । जरी तरंगीं सागरू सांठवे ।
कां परमाणूमाजीं सामावे । भूगोलु हा ॥ ७० ॥
तरी मियां जालिया जीवां । महर्षीं अथवा देवां ।
मातें जाणावया होआवा । अवकाशु गा ॥ ७१ ॥
ऐसाही जरी विपायें । सांडूनि पुढीले पाये ।
सर्वेंद्रियांसि होये । पाठिमोरा जो ॥ ७२ ॥
प्रवर्तलाही वेगीं बहुडे । देह सांडूनि मागलीकडे ।
महाभूतांचिया चढे । माथयावरी ॥ ७३ ॥

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३॥

तेथ राहोनि ठायठिके । स्वप्रकाशें चोखें ।
अजत्व माझें देखे । आपुलिया डोळां ॥ ७४ ॥
मी आदीसिं परु । सकळलोकमहेश्वरु ।

ऐसिया मातें जो नरु । यापरी जाणें ॥ ७५ ॥
तो पाषाणांमाजीं परिसु । जैसा रसाआंतु सिद्धरसु ।
तैसा मनुष्याआंतु तो अंशु । माझाचि जाण ॥ ७६ ॥
तें चालतें ज्ञानाचें बिंब । तयाचे अवयव ते सुखाचे कोंभ ।
येर माणुसपण तें भांब । लौकिक भागु ॥ ७७ ॥
अगा अवचिता कापुरा- । माजीं सांपडला हिरा ।
वरी पडिलिया नीरा । न निगे केवीं ॥ ७८ ॥
तैसा मनुष्यलोकाआंतु । तो जरी जाहला प्राकृतु ।
तरही प्रकृतिदोषाची मातु । नेणेंचि कीं ॥ ७९ ॥
तो आपसयेंचि सांडिजे पापीं । जैसा जळत चंदनु सर्पीं ।
तेवीं मातें जाणें तो संकल्पीं । वर्जूनि घापे ॥ ८० ॥
तेंचि आमुतें कैसें जाणिजे । ऐसें कल्पी जरी चित्त तुझें ।
तरी मी ऐसा हें माझें । भाव ऐकें ॥ ८१ ॥
जे वेगळालिया भूतीं । सारिखे होऊनि प्रकृती ।
विखुरले आहेती त्रिजगतीं । आघविये ॥ ८२ ॥

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥ ४॥

अहिंसा समता तुइष्टास्तपो दानं यशोऽयशः ।
भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥ ५॥

तेथ प्रथम जाण बुद्धी । मग ज्ञान जें निरवधी ।
असंमोह सहनसिद्धी । क्षमा सत्य ॥ ८३ ॥
मग शम दम दोन्ही । सुखदुःख वर्ते जें जनीं ।

अर्जुना भावाभाव मानीं । भावाचिमाजीं ॥ ८४ ॥
पैं भय आणि निर्भयता । अहिंसा आणि समता ।
तुइष्टि तप पंडुसुता । दान जें गा ॥ ८५ ॥
अगा यश अपकीर्ती । हे जे भाव सर्वत्र दिसती ।
ते मजचि पासूनि होती । भूतांचिया ठायीं ॥ ८६ ॥
जैसीं भूतें आहाति सिनानीं । तैसेचि हेही वेगळाले मानीं ।
एक उपजती माझ्या ज्ञानीं । एक नेणती मातें ॥ ८७ ॥
प्रकाशु आणि कडवसें । हें सूर्याचिस्तव जैसें ।
प्रकाश उदयीं दिसे । तम अस्तुसीं ॥ ८८ ॥
आणि माझें जाणणें नेणणें । तें तंव भूतांचिया दैवाचें करणें
। म्हणौनि भूतीं भावाचें होणें । विषम पडे ॥ ८९ ॥
यापरी माझिया भावीं । हे जीवसृष्टि आहे आघवी ।
गुंतली असे जाणावी । पंडुकुमरा ॥ ९० ॥
आतां इये सृष्टीचे पालक । जयां आधीन वर्तती लोक ।
ते अकरा भाव आणिक । सांगेन तुज ॥ ९१ ॥

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारी मनवस्तथा ।
मद्भवा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ ६॥

तरी आघवांचि गुणीं वृद्ध । जे महर्षींमाजीं प्रबुद्ध ।
कश्यपादि प्रसिद्ध । सप्तऋषी ॥ ९२ ॥
आणिकही सांगिजतील । जे कां चौदाआंतुल मुद्दल ।
स्वायंभू मुख्य वडील । चारी मनु ॥ ९३ ॥
ऐसें हे अकरा । माझ्या मनीं जाहाले धनुर्धरा ।

सृष्टीचिया व्यापारा- । लागोनियां ॥ ९४ ॥
जैं लोकांची व्यवस्था न पडे । जैं या त्रिभुवनाचे कांहीं न
मांडे । तैं महाभूतांचे दळवाडें । अचुंबित असे ॥ ९५ ॥
तैंचि हे जाहाले । मग इहीं लोक केले ।
तेथ अध्यक्ष रचूनि ठेविले । इहीं जन ॥ ९६ ॥
म्हणौनि अकराही हे राजा । मग येर जग यांचिया प्रजा ।
एवं विश्वविस्तारु हा माझा । ऐसेंचि जाण ॥ ९७ ॥
पाहें पां आरंभीं बीज एकलें । मग तेंचि विरूढलिया बूड
जाहालें । बुडीं कोंभ निघाले । खांदियांचे ॥ ९८ ॥
खांदियांपासूनि अनेका । फुटलिया नाना शाखा ।
शाखांस्तव देखा । पल्लव पानें ॥ ९९ ॥
पल्लवीं फूल फळ । एवं वृक्षत्व जाहालें सकळ ।
तें निर्धारितां केवळ । बीजचि आघवें ॥ १०० ॥
तैंसे मी एकचि पहिलें । मग मी तेंचि मनातें व्यालें ।
तेथ सप्तऋषि जाहाले । आणि चारी मनु ॥ १०१ ॥
इहीं लोकपाळ केले । लोकपाळीं विविध लोक सृजिले ।
लोकांपासूनि निपजले । प्रजाजात ॥ १०२ ॥
ऐसेनि हें विश्व येथें । मीचि विस्तारिलोंसें निरुतें ।
परी भावाचेनि हातें । माने जया ॥ १०३ ॥

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ ७॥

यालागीं सुभद्रापती । हे भाव इया माझिया विभूती ।
आणि यांचिया व्याप्ती । व्यापिलें जग ॥ १०४ ॥
म्हणौनि गा यापरी । ब्रह्मादिपिपीलिकावरी ।
मीवांचूनि दुसरी । गोठी नाहीं ॥ १०५ ॥
ऐसें जाणे जो साचें । तया चेइरें जाहालें ज्ञानाचें ।
म्हणौनि उत्तमाधम भेदाचें । दुःस्वप्न न देखे ॥ १०६ ॥
मी माझिया विभूती । विभूतीं अधिष्ठिलिया व्यक्ती ।
हें आघवें योगप्रतीती । एकचि मानी ॥ १०७ ॥
म्हणौनि निःशंकें येणें महायोगें । मज मीनला मनाचेनि आंगें
। एथ संशय करणें न लगे । तो त्रिशुद्धी जाहला ॥ १०८ ॥
कां जे ऐसें किरीटी । मातें भजे जो अभेदा दिठी ।
तयाचिये भजनाचे नाटीं । सूती मज ॥ १०९ ॥
म्हणौनि अभेदें जो भक्तियोगु । तेथ शंका नाहीं नये खंगु ।
करितां ठेला तरी चांगु । तें सांगितलें षष्ठीं ॥ ११० ॥
तोचि अभेदु कैसा । हें जाणावया मानसा ।
साद जाली तरी परियेसा । बोलिजेल ॥ १११ ॥

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ८॥

तरि मीचि एक सर्वां । या जगा जन्म पांडवा ।
आणि मजचिपासूनि आघवा । निर्वाहो यांचा ॥ ११२ ॥
कल्लोळमाळा अनेगा । जन्म जळींचि पैं गा ।
आणि तयां जळचि आश्रयो तरंगा । जीवनही जळ ॥ ११३ ॥

ऐसें आघवाचि ठायीं । तया जळचि जेवीं पाहीं ।
तैसा मीवांचूनि नाहीं । विश्वीं इये ॥ ११४ ॥
ऐसिया व्यापका मातें । मानूनि जे भजती भलतेथें ।
परि साचोकारें उदितें । प्रेमभावें ॥ ११५ ॥
देश काळ वर्तमान । आघवें मजसीं करूनि अभिन्न ।
जैसा वायु होऊन गगन । गगनींचि विचरे ॥ ११६ ॥
ऐसेनि जे निजज्ञानी । खेळत सुखें त्रिभुवनीं ।
जगद्रूपा मनीं । सांठऊनि मातें ॥ ११७ ॥
जें जें भेटे भूत । तें तें मानिजे भगवंत ।
हा भक्तियोगु निश्चित । जाण माझा ॥ ११८ ॥

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ ९॥

चित्तें मीचि जाहाले । मियांचि प्राणें धाले ।
जीवों मरों विसरले । बोधाचिया भुली ॥ ११९ ॥
मग तया बोधाचेनि माजे । नाचती संवादसुखाचीं भोजें ।
आतां एकमेकां घेपे दीजे । बोधचि वरी ॥ १२० ॥
जैशीं जवळकेंचीं सरोवरें । उचंबळलिया कालवती परस्परें ।
मग तरंगासि धवळारें । तरंगचि होती ॥ १२१ ॥
तैसी येरयेरांचिये मिळणी । पडत आनंदकल्लोळांची वेणी ।
तेथ बोध बोधाचीं लेणीं । बोधेंचि मिरवी ॥ १२२ ॥
जैसें सूर्यें सूर्यातें वोंवाळिलें । कीं चंद्रें चंद्रम्या क्षेम दिधलें ।
ना तरी सरिसेनि पाडें मीनले । दोनी वोघ ॥ १२३ ॥

तैसें प्रयाग होत सामरस्याचें । वरी वोसाण तरत सात्त्विकाचें
। ते संवादचतुष्पथींचे । गणेश जाहले ॥ १२४ ॥
तेव्हां तया महासुखाचेनि भरें । धांवोनि देहाचिये गांवाबाहेरें
। मियां धाले तेणें उद्गारें । लागती गाजों ॥ १२५ ॥
पैं गुरुशिष्यांचिया एकांतीं । जे अक्षरा एकाची वदंती ।
ते मेघाचियापरी त्रिजगतीं । गर्जती सैंघ ॥ १२६ ॥
जैसी कमळकळिका जालेपणें । हृदयींचिया मकरंदातें राखों
नेणें । दे राया रंका पारणें । आमोदाचें ॥ १२७ ॥
तैसेंचि मातें विश्वीं कथित । कथितेनि तोषें कथूं विसरत ।
मग तया विसरामाजीं विरत । आंगें जीवें ॥ १२८ ॥
ऐसें प्रेमाचेनि बहुवसपणें । नाहीं राती दिवो जाणणें ।
केलें माझें सुख अव्यंगवाणें । आपणपेयां जिहीं ॥ १२९ ॥

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥ १०॥

तयां मग जें आम्ही कांहीं । द्यावें अर्जुना पाहीं ।
ते ठायींचीच तिहीं । घेतली सेल ॥ १३० ॥
कां जे ते जिया वाटा । निगाले गा सुभटा ।
ते सोय पाहोनि अव्हांटा । स्वर्गापवर्ग ॥ १३१ ॥
म्हणौनि तिहीं जें प्रेम धरिलें । तेंचि आमुचें देणें उपाइलें ।
परि आम्हीं देयावें हेंहि केलें । तिहींची म्हणिपे ॥ १३२ ॥
आतां यावरी येतुलें घडे । जें तेंचि सुख आगळें वाढें ।
आणि काळाची दृष्टि न पडे । हें आम्हां करणें ॥ १३३ ॥

लळेयाचिया बाळका किरीटी । गवसणी करूनि स्नेहाचिया
दिठी । जैसी खेळतां पाठोपाठीं । माउली धांवे ॥ १३४ ॥
तें जो जो खेळ दावी । तो तो पुढें सोनयाचा करूनि ठेवी ।
तैसी उपास्तीची पदवी । पोषित मी जायें ॥ १३५ ॥
जिये पदवीचेनि पोषकें । ते मातें पावती यथासुखें ।
हे पाळती मज विशेखें । आवडे करूं ॥ १३६ ॥
पैं गा भक्तासि माझें कोड । मज तयाचे अनन्यगतीची चाड
। कां जे प्रेमळांचें सांकड । आमुचिया घरीं ॥ १३७ ॥
पाहें पां स्वर्ग मोक्ष उपाइले । दोन्ही मार्ग तयाचिये वाहणी
केले । आम्हीं आंगही शेखीं वेंचिलें । लक्ष्मियेसीं ॥ १३८ ॥
परि आपणपेंवीण जें एक । तें तैसेंचि सुख साजुक ।
सप्रेमळालागीं देख । ठेविलें जतन ॥ १३९ ॥
हा ठायवरी किरीटी । आम्ही प्रेमळु घेवों आपणयासाठीं ।
या बोलीं बोलिजत गोष्टी । तैसिया नव्हती गा ॥ १४० ॥

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ११॥

म्हणौनि मज आत्मयाचा भावो । जिहीं जियावया केला ठावो
। एक मीवांचूनि वावो । येर मानिलें जिहीं ॥ १४१ ॥
तयां तत्त्वज्ञां चोखटां । दिवी पोतासाची सुभटा ।
मग मीचि होऊनि दिवटा । पुढां पुढां चालें ॥ १४२ ॥
अज्ञानाचिये राती- । माजीं तमाचि मिळणी दाटती ।
ते नाशूनि घालीं परौती । तयां करीं नित्योदयो ॥ १४३ ॥

ऐसें प्रेमळाचेनि प्रियोत्तमें । बोलिलें जेथ पुरुषोत्तमें ।
तेथ अर्जुन मनोधर्में । निवालों म्हणतसे ॥ १४४ ॥
हां हो जी अवधारा । भला केरु फेडिला संसारा ।
जाहलों जननीजठरजोहरा- । वेगळा प्रभू ॥ १४५ ॥
जी जन्मलेपण आपुलें । हें आजि मियां डोळां देखिलें ।
जीवित हातां चढलें । आवडतसें ॥ १४६ ॥
आजि आयुष्या उजवण जाहली । माझिया दैवा दशा उदयली
। जे वाक्यकृपा लाधली । दैविकेनि मुखें ॥ १४७ ॥
आतां येणें वचन तेजाकारें । फिटलें आंतील बाहेरील आंधारें
। म्हणौनि देखतसें साचोकारें । स्वरूप तुझें ॥ १४८ ॥

अर्जुन उवाच ।
परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ १२॥

तरी होसी गा तूं परब्रह्म । जें या महाभूतां विसंवतें धाम ।
पवित्र तूं परम । जगन्नाथा ॥ १४९ ॥
तूं परम दैवत तिहीं देवां । तूं पुरुष जी पंचविसावा ।
दिव्य तूं प्रकृतिभावा- । पैलीकडील ॥ १५० ॥
अनादिसिद्ध तूं स्वामी । जो नाकळिजसी जन्मधर्मीं ।
तो तूं हें आम्ही । जाणितलें आतां ॥ १५१ ॥
तूं या कालत्रयासि सूत्री । तूं जीवकळेची अधिष्ठात्री ।
तूं ब्रह्मकटाहधात्री । हें कळलें फुडें ॥ ५२ ॥

आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिनारदस्तथा ।
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ १३॥

पैं आणिकही एक परी । इये प्रतीतीची येतसे थोरी ।
जे मागें ऐसेंचि ऋषीश्वरीं । सांगितलें तूंतें ॥ १५३ ॥
परि तया सांगितलियाचें साचपण । हें आतां माझें देखतसे
अंतःकरण । जे कृपा केली आपण । म्हणौनि देवा ॥१५४॥
ए-हवीं नारदु अखंड जवळां ये । तोही ऐसेंचि वचनीं गाये ।
परि अर्थ न बुजोनि ठाये । गीतसुखचि ऐकों ॥ १५५ ॥
जी आंधळेयांच्या गांवीं । आपणपें प्रगटलें रवी ।
तरी तिहीं वोतपलीचि घ्यावी । वांचूनि प्रकाशु कैंचा ॥१५६॥
परि देवर्षि अध्यात्म गातां । आहाच रागांगेंसीं जे मधुरता ।
तेचि फावे येर चित्ता । नलगेचि कांहीं ॥ १५७ ॥
पैं असिता देवलाचेनि मुखें । मी एवंविधा तूंतें आइकें ।
परी तैं बुद्धि विषयविखें । घारिली होती ॥ १५८ ॥
विषयविषाचा पडिपाडू । गोड परमार्थु लागे कडू ।
कडू विषय तो गोडू । जीवासी जाहला ॥ १५९ ॥
आणि हें आणिकांचें काय सांगावें । राउळा आपणचि येऊनि
व्यासदेवें । तुझें स्वरूप आघवें । सर्वदा सांगिजे ॥ १६० ॥
परि तो अंधारीं चिंतामणि देखिला । जेवीं नव्हे या बुद्धी
उपेक्षिला । पाठीं दिनोदयीं वोळखिला । होय म्हणौनि ॥१६१॥
तैसीं व्यासादिकांचीं बोलणीं । तिया मजपाशीं चिद्रत्नांचिया
खाणी । परि उपेक्षिल्या जात होतीया तरणी । तुजवीण
कृष्णा ॥ १६२ ॥

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १४॥

ते आतां वाक्यसूर्यकर तुझे फांकले । आणि ऋषीं मार्ग होते जे कथिले । तयां आघवियांचेंचि फिटलें । अनोळखपण ॥१६३॥
जी ज्ञानाचें बीज तयांचे बोल । माजीं हृदयभूमिके पडिले सखोल । वरि इये कृपेची जाहाली वोल । म्हणौनि संवाद फळेंशीं उठलें ॥१६४॥
अहो नारदादिकां संतां । त्यांचिया उक्तिरूप सरितां ।
महोदधीं जाहलों अनंता । संवादसुखाचा ॥ १६५ ॥
प्रभु आघवेनि येणें जन्में । जियें पुण्यें केलीं मियां उत्तमें ।
तयांचीं न ठकतीचि अंगीं कामें । सद्गुरु तुवां ॥ १६६ ॥
ए-हवीं वडिलवडिलांचेनि मुखें । मी सदां तूंतें कानीं आइकें ।
परि कृपा न कीजेचि तुवां एकें । तंव नेणवेचि कांहीं ॥१६७॥
म्हणौनि भाग्य जैं सानुकूळ । जालिया केले उद्यम सदां सफळ । तैसें श्रुताधीत सकळ । गुरुकृपा साच ॥ १६८ ॥
जी बनकरु झाडें सिंपी जीवेंसाटीं । पाडूनि जन्में काढी आटी । परि फळेंसी तैंचि भेटी । जैं वसंतु पावे ॥ १६९ ॥
अहो विषमा जैं वोहट पडे । तैं मधुर तें मधुर आवडे ।
पैं रसायनें तैं गोडें । जैं आरोग्य देहीं ॥ १७० ॥
कां इंद्रियें वाचा प्राण । यां जालियांचे तैंचि सार्थकपण ।
जैं चैतन्य येऊनि आपण । संचरे माजीं ॥ १७१ ॥
तैसें शब्दजात आलोडिलें । अथवा योगादिक जें अभ्यासिलें । तें तैंचि म्हणों ये आपुलें । जैं सानुकूल श्रीगुरु ॥ १७२ ॥
ऐसिये जालिये प्रतीतीचेनि माजें । अर्जुन निश्चयाचि नाचतुसें

भोजें । तेवींचि म्हणे देवा तुझें । वाक्य मज मानलें ॥१७३॥
तरि साचचि हें कैवल्यपती । मज त्रिशुद्धी आली प्रतीती ।
जे तूं देवदानवांचिये मती- । जोगा नव्हसी ॥ १७४ ॥
तुझें वाक्य व्यक्ती न येतां देवा । जो आपुलिया जाणे जाणिवा
। तो कहींचि नोहे हें मद्भावा । भरंवसेनि आलें ॥१७५॥

स्वयमेवाऽऽत्मनाऽऽत्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १५॥

एथ आपुलें वाढपण जैसें । आपणचि जाणिजे आकाशें ।
कां मी येतुली घनवट ऐसें । पृथ्वीचि जाणे ॥ १७६ ॥
तैसा आपुलिये सर्वशक्ती । तुज तूंचि जाणसी लक्ष्मीपती ।
येर वेदादिक मती । मिरवती वायां ॥ १७७ ॥
हां गा मनातें मागां सांडावें । पवनातें वावीं मवावें ।
आदिशून्य तरोनि जावें । केउतें बाहीं ॥ १७८ ॥
तैसें हें तुझें जाणणें आहे । म्हणौनि कोणाही ठाउकें नोहे ।
आतां तुझें ज्ञान होये । तुजचिजोगें ॥ १७९ ॥
जी आपणयातें तूंचि जाणसी । आणिकातें सांगावयाही समर्थ होसी ।
तरी आतां एक वेळ घाम पुसीं । आर्तीचिये निडळींचा ॥१८०॥
हें आइकिलें कीं भूतभावना । त्रिभुवनगजपंचानना ।
सकळदेवदेवतार्चना । जगन्नायका ॥ १८१ ॥
जरी थोरी तुझी पाहात आहों । तरी पासीं उभे ठाकावयाही योग्य नोहों
। या शोच्यता जरी विनवूं बिहों । तरी आन उपायो नाहीं ॥८२॥
भरले समुद्र सरिता चहूंकडे । परि ते बापियासि कोरडे ।
कां जैं मेघौनि थेंबुटा पडे । तैं पाणी कीं तया ॥ ८३ ॥

तैसे श्रीगुरु सर्वत्र आथी । परि कृष्णा आम्हां तूंचि गती ।
हें असो मजप्रती । विभूती सांगें ॥ १८४ ॥

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १६॥

जी तुझिया विभूती आघविया । परि व्यापिती शक्ति दिव्या
जिया । तिया आपुलिया दावाविया । आपण मज ॥ १८५ ॥
जिहीं विभूतीं ययां समस्तां । लोकांतें व्यापूनि आहासी
अनंता । तिया प्रधाना नामांकिता । प्रगटा करीं ॥ १८६ ॥

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥ १७॥

जी कैसें मियां जाणावें । काय जाणोनि सदा चिंतावें ।
जरी तूंचि म्हणों आघवें । तरि चिंतनचि न घडे ॥ १८७ ॥
म्हणौनि मागां भाव जैसे । आपुले सांगितले तुवां उद्देशें ।
आतां विस्तारोनि तैसे । एक वेळ बोलें ॥ १८८ ॥
जया जया भावाचिया ठायीं । तूंतें चिंतितां मज सायासु नाहीं
। तो विवळ करूनि देईं । योगु आपुला ॥ १८९ ॥

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर्हि श्रृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १८॥

आणि पुसलिया जिया विभूती । त्याही बोलाविया भूतपती ।
येथ म्हणसी जरी पुढती । काय सांगों ॥ १९० ॥

तरी हा भाव मना । झणें जाय हो जनार्दना ।
पैं प्राकृताही अमृतपाना । ना न म्हणवे जेवीं ॥ १९१ ॥
जे काळकूटाचें सहोदर । जें मृत्यूभेणें प्याले अमर ।
तरि दिहाचे पुरंदर । चौदा जाती ॥ १९२ ॥
ऐसा कवण एक क्षीराब्धीचा रसु । जया वायांचि अमृतपणाचा
आभासु । तयाचाही मीठांशु । जे पुरे म्हणों नेदी ॥९३॥
तया पाबळेयाही येतुलेवरी । गोडियेचि आथि थोरी ।
मग हें तंव अवधारीं । परमामृत साचें ॥ १९४ ॥
जें मंदराचळु न ढाळितां । क्षीरसागरु न डहुळितां ।
अनादि स्वभावता । आइतें आहे ॥ १९५ ॥
जें द्रव ना नव्हे बद्ध । जेथ नेणिजती रस गंध ।
जें भलतयांही सिद्ध । आठवलेंचि फावे ॥ १९६ ॥
जयाची गोठीचि ऐकतखेंवो । आघवा संसारु होय वावो ।
बळिया नित्यता लागे येवों । आपणपेंया ॥ १९७ ॥
जन्ममृत्यूची भाख । हारपोनि जाय निःशेख ।
आंत बाहेरी महासुख । वाढोंचि लागे ॥ १९८ ॥
मग दैवगत्या जरी सेविजे । तरी तें आपणचि होऊनि ठाकिजे
। तें तुज देतां चित्त माझें । पुरें म्हणों न शके ॥ २९९ ॥
तुझें नामचि आम्हां आवडे । वरि भेटी होय आणि जवळिक
जोडे । पाठीं गोठी सांगसी सुरवाडें । आनंदाचेनी ॥ २०० ॥
आतां हें सुख कायिसयासारिखें । कांहीं निर्वचेना मज परितोखें
। तरि येतुलें जाणें जे येणें मुखें । पुनरुक्तही हो ॥०१॥
हां गा सूर्य काय शिळा । अग्नि म्हणों येत आहे वोंविळा ।

कां नित्य वाहातया गंगाजळा । पारसेपण असे ॥ २०२ ॥
तुंवा स्वमुखें जें बोलिलें । हें आम्हीं नादासि रूप देखिलें ।
आजि चंदनतरूचीं फुलें । तुरंबीत आहों मां ॥ २०३ ॥
तया पार्थाचिया बोला । सर्वांगें श्रीकृष्ण डोलला ।
म्हणे भक्तिज्ञानासि जाहला । आगरु हा ॥ २०४ ॥
ऐसा पतिकराचिया तोषा आंतु । प्रेमाचा वेगु उचंबळतु ।
सायासें सांवरूनि अनंतु । काय बोले ॥ २०५ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥ १९॥

मी पितामहाचा पिता । हें आठवितांही नाठवे चित्ता ।
कीं म्हणतसे बा पंडुसुता । भलें केलें ॥ २०६ ॥
अर्जुनातें बा म्हणे एथ कांहीं । आम्हां विस्मो करावया कारण
नाहीं । आंगें तो लेंकरूं काई । नव्हेचि नंदाचें ॥ २०७ ॥
परि प्रस्तुत ऐसें असो । हें करवी आवडीचा अतिसो ।
मग म्हणे आइकें सांगतसों । धनुर्धरा ॥ २०८ ॥
तरी तुवां पुसलिया विभूती । तयांचें अपारपण सुभद्रापती ।
ज्या माझियाचि परि माझिये मती । आकळती ना ॥ २०९ ॥
आंगींचिया रोमा किती । जयाचिया तयासि न गणवती ।
तैसिया माझिया विभूती । असंख्य मज ॥ २१० ॥
ए-हवीं तरी मी कैसा केवढा । म्हणौनि आपणपयांही नव्हेचि
फुडा । यालागीं प्रधाना जिया रूढा । तिया आइकें ॥ २११ ॥

जिया जाणतलियासाठीं । आघवीया जाणवतील किरीटी ।
जैसें बीज आलिया मुठीं । तरूचि आला होय ॥ २१२ ॥
कां उद्यान हाता चढिन्नलें । तरी आपैसीं सांपडलीं फळें फुलें
। तेवीं देखिलिया जिया देखवलें । विश्व सकळ ॥ २१३ ॥
ए-हवीं साचचि गा धनुर्धरा । नाहीं शेवटु माझिया विस्तारा ।
पैं गगना ऐशिया अपारा । मजमाजीं लपणें ॥ २१४ ॥

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥ २०॥

आइकें कुटिलालकमस्तका । धनुर्वेदत्र्यंबका ।
मी आत्मा असें एकैका । भूतमात्राच्या ठायीं ॥ २१५ ॥
आंतुलीकडे मीचि यांचे अंतःकरणीं । भूतांबाहेरी माझीच
गंवसणी । आदि मी निर्वाणीं । मध्यही मीचि ॥ २१६ ॥
जैसें मेघां या तळीं वरी । एक आकाशचि आंत बाहेरी ।
आणि आकाशींचि जाले अवधारीं । असणेंही आकाशीं ॥१७॥
पाठीं लया जे वेळीं जाती । ते वेळीं आकाशचि होऊनि ठाती
। तेवीं आदि स्थिती गती । भूतांसि मी ॥ २१८ ॥
ऐसें बहुवस आणि व्यापकपण । माझें विभूतियोगें जाण ।
तरी जीवचि करूनि श्रवण । आइकोनि आइक ॥ २१९ ॥
याहीवरी त्या विभूती । सांगणें ठेलें सुभद्रापती ।
सांगेन म्हणितलें तुजप्रती । त्या प्रधाना आइकें ॥ २२० ॥

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।
मरीचिर्मरूतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ २१॥

हें बोलोनि तो कृपावंतु । म्हणे विष्णु मी आदित्यांआंतु ।
रवी मी रश्मिवंतु । सुप्रभांमाजीं ॥ २२१ ॥
मरूद्गणांच्या वर्गीं । मरीचि म्हणे मी शारङ्गी ।
चंद्रु मी गगनरंगीं । तारांमाजीं ॥ २२२ ॥

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ २२॥

वेदांआंतु सामवेदु । तो मी म्हणे गोविंदु ।
देवांमाजी मरुद्बंधु । महेंद्रु तो मी ॥ २२३ ॥
इंद्रियांमाजीं अकरावें । मन तें मी हें जाणावें ।
भूतांमाजी स्वभावें । चेतना ते मी ॥ २२४ ॥

रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ २३॥

अशेषांही रुद्रांमाझारीं । शंकर जो मदनारी ।
तो मी येथ न धरीं । भ्रांति कांहीं ॥ २२५ ॥
यक्षरक्षोगणांआंतु । शंभूचा सखा जो धनवंतु ।
तो कुबेरु मी हें अनंतु । म्हणता जाहला ॥ २२६ ॥
मग आठांही वसूंमाझारीं । पावकु तो मी अवधारीं ।
शिखराथिलियां सर्वोपरी । मेरु तो मी ॥ २२७ ॥

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥ २४॥

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ २५॥

जो स्वर्गसिंहासना सावावो । सर्वज्ञते आदीचा ठावो ।
तो पुरोहितांमाजीं रावो । बृहस्पती मी ॥ २२८ ॥
त्रिभुवनींचिया सेनापतीं- आंत स्कंदु तो मी महामती ।
जो हरवीर्यें अग्निसंगती । कृत्तिकाआंतु जाहला ॥ २२९ ॥
सकळिकां सरोवरांसी । माजीं समुद्र तो मी जळराशी ।
महर्षींआंतु तपोराशी । भृगु तो मी ॥ २३० ॥
अशेषांही वाचा- । माजीं नटनाच सत्याचा ।
तें अक्षर एक मी वैकुंठींचा । वेल्हाळु म्हणे ॥ २३१ ॥
समस्तांही यज्ञांच्या पैकीं । जपयज्ञु तो मी ये लोकीं ।
जो कर्मत्यागें प्रणवादिकीं । निफजविजे ॥ २३२ ॥
नामजपयज्ञु तो परम । बाधूं न शके स्नानादि कर्म ।
नामें पावन धर्माधर्म । नाम परब्रह्म वेदार्थें ॥ २३३ ॥
स्थावरां गिरीआंतु । पुण्यपुंज जो हिमवंतु ।
तो मी म्हणे कांतु । लक्ष्मियेचा ॥ २३४ ॥

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ २६॥

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ २७॥

कल्पद्रुम हन पारिजातु । गुणें चंदनुही वाड विख्यातु ।
तरि ययां वृक्षजातांआंतु । अश्वत्थु तो मी ॥ २३५ ॥
देवऋषींआंतु पांडवा । नारदु तो मी जाणावा ।
चित्ररथु मी गंधर्वां । सकळिकांमाजीं ॥ २३६ ॥
ययां अशेषांही सिद्धां- । माजीं कपिलाचार्यु मी प्रबुद्धा ।
तुरंगजातां प्रसिद्धां- । आंत उच्चैःश्रवा मी ॥ २३७ ॥
राजभूषण गजांआंतु । अर्जुना मी गा ऐरावतु ।
पयोराशी सुरमथितु । अमृतांशु तो मी ॥ २३८ ॥
ययां नरांमाजीं राजा । तो विभूतिविशेष माझा ।
जयातें सकळ लोक प्रजा । होऊनि सेविती ॥ २३९ ॥

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ २८॥

अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
पितृणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥ २९॥

पैं आघवेयां हातियेरां- । आंत वज्र तें मी धनुर्धरा ।
जें शतमखोत्तीर्णकरा । आरूढोनि असे ॥ २४० ॥
धेनूंमध्यें कामधेनु । तें मी म्हणे विष्वक्सेनु ।
जन्मवितयाआंत मदनु । तो मी जाणें ॥ २४१ ॥
सर्पकुळाआंत अधिष्ठाता । वासुकी गा मी कुंतीसुता ।
नागांमाजीं समस्तां । अनंतु तो मी ॥ २४२ ॥
अगा यादसांआंतु । जो पश्चिम प्रमदेचा कांतु ।
तो वरुण मी हें अनंतु । सांगत असे ॥ २४३ ॥

आणि पितृगणां समस्तां- । माजीं अर्यमा जो पितृदेवता ।
तो मी हें तत्त्वता । बोलत आहें ॥ २४४ ॥
जगाचीं शुभाशुभें लिहिती । प्राणियांच्या मानसांचा झाडा
घेती । मग केलियानुरूप होती । भोगनियम जे ॥ २४५ ॥
तयां नियमितयांमाजीं यमु । जो कर्मसाक्षी धर्मु ।
तो मी म्हणे आत्मारामु । रमापती ॥ २४६ ॥

प्रल्हादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ ३०॥

अगा दैत्यांचिया कुळीं । प्रल्हादु तो मी न्याहाळीं ।
म्हणौनि दैत्यभावादि मेळीं । लिंपेचि ना ॥ २४७ ॥
पैं कळितयांमाजीं महाकाळु । तो मी म्हणे गोपाळु ।
श्वापदांमाजीं शार्दूळु । तो मी जाण ॥ २४८ ॥
पक्षिजातिमाझारीं । गरुड तो मी अवधारीं ।
यालागीं जो पाठीवरी । वाहों शके मातें ॥ २४९ ॥

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।
झषाणां मकरश्चास्मि स्त्रोतसामस्मि जान्हवी ॥ ३१॥

पृथ्वीचिया पैसारा- । माजीं घडीं न लगतां धनुर्धरा ।
एकेचि उड्डाणें सातांहि सागरां । प्रदक्षिणा कीजे ॥ २५० ॥
तयां वहिलियां गतिमंतां- । आंत पवनु तो मी पंडुसुता ।
शस्त्रधरां समस्तां- । माजीं श्रीराम तो मी ॥ २५१ ॥
जेणें सांकडलिया धर्माचें कैवारें । आपणपयां धनुष्य करूनि

दुसरें । विजयलक्ष्मिये एक मोहरें । केलें त्रेतीं ॥ २५२ ॥
पाठीं उभे ठाकूनि सुवेळीं । प्रतापलंकेश्वराचीं सिसाळीं ।
गगनीं उदो म्हणतया हस्तबळीं । दिधली भूतां ॥ २५३ ॥
जेणें देवांचा मानु गिंवसिला । धर्मासि जीर्णोद्धारु केला ।
सूर्यवंशीं उदेला । सूर्य जो कां ॥ २५४ ॥
तो हातियेरुपरजितया आंतु । रामचंद्र मी जानकीकांतु ।
मकर मी पुच्छवंतु । जळचरांमाजीं ॥ २५५ ॥
पैं समस्तांही वोघां- । मध्यें जे भगीरथें आणितां गंगा ।
जन्हूनें गिळिली मग जंघा । फाडूनि दिधली ॥ २५६ ॥
ते त्रिभूवनैकसरिता । जान्हवी मी पंडुसुता ।
जळप्रवाहां समस्तां- । माझारीं जाणें ॥ २५७ ॥
ऐसेनि वेगळालां सृष्टीपैकीं । विभूती नाम सूतां एकेकीं ।
सगळेन जन्मसहस्त्रें अवलोकीं । अर्ध्या नव्हती ॥ २५८ ॥

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ ३२॥

अक्षराणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।
अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः ॥ ३३॥

जैसीं अवघींचि नक्षत्रें वेंचावीं । ऐसी चाड उपजेल जैं जीवीं
। तैं गगनाची बांधावी । लोथ जेवीं ॥ २५९ ॥
कां पृथ्वीये परमाणूंचा उगाणा घ्यावा । तरि भूगोलुचि काखे सुवावा
। तैसा विस्तारु माझा पहावा । तरि जाणावें मातें ॥२६०॥
जैसें शाखांसी फूल फळ । एकिहेळां वेटाळूं म्हणिजे सकळ ।

तरी उपडूनियां मूळ । जेवीं हातीं घेपे ॥ २६१ ॥
तेवीं माझें विभूतिविशेष । जरी जाणों पाहिजेती अशेष ।
तरी स्वरूप एक निर्दोष । जाणिजे माझें ॥ २६२ ॥
ए-हवीं वेगळालिया विभूती । कायिक परिससी किती ।
म्हणौनि एकिहेळां महामती । सर्व मी जाण ॥ २६३ ॥
मी आघवियेचि सृष्टी । आदिमध्यांतीं किरीटी ।
ओतप्रोत पटीं । तंतु जेवीं ॥ २६४ ॥
ऐसिया व्यापका मातें जैं जाणावें । तैं विभूतिभेदें काय करावें
। परि हे तुझी योग्यता नव्हे । म्हणौनि असो ॥ २६५ ॥
कां जे तुवां पुसिलिया विभूती । म्हणौनि तिया आईक सुभद्रापती ।
तरी विद्यांमाजीं प्रस्तुतीं । अध्यात्मविद्या ते मी ॥६६॥
अगा बोलतयांचिया ठायीं । वादु तो मी पाहीं ।
जो सकलशास्त्रसंमतें कहीं। सरेचिना ॥ २६७ ॥
जो निर्वचूं जातां वाढे । आइकतयां उत्प्रेक्षे सळु चढे ।
जयावरी बोलतयांचीं गोडें । बोलणीं होतीं ॥ २६८ ॥
ऐसा प्रतिपादनामाजीं वादु । तो मी म्हणे गोविंदु ।
अक्षरांमाजीं विशदु । अकारु तो मी ॥ २६९ ॥
पैं गा समासांमाझारीं । द्वंद्व तो मी अवधारीं ।
मशकालागोनि ब्रह्मावेरीं । ग्रासिता तो मी ॥ २७० ॥
मेरुमंदरादिकीं सर्वीं । सहित पृथ्वीतें विरवी ।
जो एकार्णवातेंही जिरवी । जेथिंचा तेथ ॥ २७१ ॥
जो प्रळयतेजा देत मिठी । सगळिया पवनातें गिळी किरीटी ।
आकाश जयाचिया पोटीं । सामावलें ॥ २७२ ॥

ऐसा अपार जो काळु । तो मी म्हणे लक्ष्मीलीळु ।
मग पुढती सृष्टीचा मेळु । सृजिता तो मी ॥ २७३ ॥

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिः श्रीर्वाक् च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ ३४॥

आणि सृजिलिया भूतांतें मीचि धरीं । सकळां जीवनही मीचि
अवधारीं । शेखीं सर्वांतें या संहारीं । तेव्हां मृत्युही मीचि ॥७४॥
आतां स्त्रीगणांच्या पैकीं । माझिया विभूती सात आणिकी ।
तिया ऐक कवतिकीं । सांगिजतील ॥ २७५ ॥
तरी नित्य नवी जे कीर्ति । अर्जुना ते माझी मूर्ती ।
आणि औदार्येंसी जे संपत्ती । तेही मीचि जाणें ॥ २७६ ॥
आणि ते गा मी वाचा । जे सुखासनीं न्यायाचा ।
आरूढोनि विवेकाचा । मार्गीं चाले ॥ २७७ ॥
देखिलेनि पदार्थें । जे आठवूनि दे मातें ।
ते स्मृतिही एथें । त्रिशुद्धी मी ॥ २७८ ॥
पैं स्वहिता अनुयायिनी । मेधा ते गा मी इये जनीं ।
धृती मी त्रिभुवनीं । क्षमा ते मी ॥ २७९ ॥
एवं नारींमाझारीं । या सातही शक्ति मी अवधारीं ।
ऐसें संसारगजकेसरी । म्हणता जाहला ॥ २८० ॥

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥ ३५॥

वेदराशीचिया सामा- । आंत बृहत्साम जें प्रियोत्तमा ।
तें मी म्हणे रमा- । प्राणेश्वरु ॥ २८१ ॥
गायत्रीछंद जें म्हणिजे । तें सकळां छंदांमाजीं माझें ।
स्वरूप हें जाणिजे । निभ्रांत तुवां ॥ २८२ ॥
मासांआंत मार्गशीरु । तो मी म्हणे शारङ्गधरु ।
ऋतूंमाजीं कुसुमाकरु । वसंतु तो मी ॥ २८३ ॥

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ ३६॥

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनंजयः ।
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ ३७॥

छळितयां विंदाणा- । माजीं जूं तें मी विचक्षणा ।
म्हणौनि चोहटां चोरी परी कवणा । निवारूं न ये ॥ २८४ ॥
अगा अशेषांही तेजसां- । आंत तेज तें मी भरंवसा ।
विजयो मी कार्योद्देशां । सकळांमाजीं ॥ २८५ ॥
जेणें चोखाळत दिसे न्याय । तो व्यवसायांत व्यवसाय ।
माझें स्वरूप हें राय । सुरांचा म्हणे ॥ २८६ ॥
सत्त्वाथिलियांआंतु । सत्त्व मी म्हणे अनंतु ।
यादवांमाजीं श्रीमंतु । तोचि तो मी ॥ २८७ ॥
जो देवकी-वसुदेवास्तव जाहला । कुमारीसाठीं गोकुळीं गेला
। तो मी प्राणासकट पियाला । पूतनेतें ॥ २८८ ॥
नुघडतां बाळपणाची फुली । जेणें मियां अदानवीं सृष्टि केली
। करीं गिरि धरूनि उमाणिली । महेंद्रमहिमा ॥ २८९ ॥

कालिंदीचें हृदयशल्य फेडिलें । जेणें मियां जळत गोकुळ
राखिलें । वासरुवांसाठीं लाविलें । विरंचीस पिसें ॥ २९० ॥
प्रथमदशेचिये पहांटे- । माजीं कंसा ऐशीं अचाटें ।
महाधेंडीं अवचटें । लीळाचि नासिलीं ॥ २९१ ॥
हें काय कितीक सांगावें । तुवांही देखिलें ऐकिलें असे आघवें
। तरि यादवांमाजीं जाणावें । हेंचि स्वरूप माझें ॥ २९२ ॥
आणि सोमवंशीं तुम्हां पांडवां- । माजीं अर्जुन तो मी जाणावा ।
म्हणौनि एकमेकांचिया प्रेमभावा । विघडु न पडे ॥२९३॥
संन्यासी तुवां होऊनि जनीं । चोरूनि नेली माझी भगिनी ।
तरही विकल्पु नुपजे मनीं । मी तूं दोन्ही स्वरूप एक ॥२९४॥
मुनीआंत व्यासदेवो । तो मी म्हणे यादवरावो ।
कवीश्वरांमाजीं धैर्या ठावो । उशनाचार्य तो मी ॥ २९५ ॥

दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥ ३८॥

अगा दमितयांमाझारीं । अनिवार दंडु तो मी अवधारीं ।
जो मुंगियेलागोनि ब्रह्मावेरीं । नियमित पावे ॥ २९६ ॥
पैं सारासार निर्धारितयां । धर्मज्ञानाचा पक्षु धरितयां ।
सकळ शास्त्रांमाजीं ययां । नीतिशास्त्र तें मी ॥ २९७ ॥
आघवियाचि गूढां- । माजीं मौन तें मी सुहाडा ।
म्हणौनि न बोलतयां पुढां । स्त्रष्टाही नेण होय ॥ २९८ ॥
अगा ज्ञानियांचिया ठायीं । ज्ञान तें मी पाहीं ।
आतां असो हें ययां कांहीं । पार न देखों ॥ २९९ ॥

यच्चाऽपि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।
न तदसेति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥ ३९॥

नान्तोऽस्ति मम दिव्यांना विभूतीनां परंतप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ४०॥

पैं पर्जन्याचिया धारां । वरी लेख करवेल धनुर्धरा ।
कां पृथ्वीचिया तृणांकुरां । होईल ठी ॥ ३०० ॥
पैं महोदधीचिया तरंगां । व्यवस्था धरूं नये जेवीं गा ।
तेवीं माझिया विशेषलिंगां । नाहीं मिती ॥ ३०१ ॥
ऐशियाही सातपांच प्रधाना । विभूती सांगितलिया तुज
अर्जुना । तो हा उद्देशु जो गा मना । आहाच गमला ॥३०२॥
येरां विभूतिविस्तारांसि कांहीं । एथ सर्वथा लेख नाहीं ।
म्हणौनि परिससीं तूं काई । आम्हीं सांगों किती ॥ ३०३ ॥
यालागीं एकिहेळां तुज । दाऊं आतां वर्म निज ।
तरी सर्व भूतांकुरें बीज । विरूढत असे तें मी ॥ ३०४ ॥
म्हणौनि सानें थोर न म्हणावें । उंच नीच भाव सांडावे ।
एक मीचि ऐसें मानावें । वस्तुजातातें ॥ ३०५ ॥
तरी यावरी साधारण । आईक पां आणिकही खूण ।
तरी अर्जुना तें तूं जाण । विभूति माझी ॥ ३०६ ॥

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् ॥ ४१॥

जेथ जेथ संपत्ति आणि दया । दोन्ही वसती आलिया ठाया ।
ते ते जाण धनंजया । विभूति माझी ॥ ३०७ ॥

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ४२॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः॥१०॥

अथवा एकलें एक बिंब गगनीं । प्रभा फांके त्रिभुवनीं ।
तेवीं एकाकियाची सकळ जनीं । आज्ञा पाळिजे ॥ ३०८ ॥
तयांतें एकलें झणीं म्हण । तो निर्धन या भाषा नेण ।
काय कामधेनूसवें सर्वस्व हन । चालत असे ॥ ३०९ ॥
तियेतें जें जेधवां जो मागे । तें ते एकसरेंचि प्रसवों लागे ।
तेवीं विश्वविभव तया आंगें । होऊनि असती ॥ ३१० ॥
तयातें वोळखावया हेचि संज्ञा । जे जगें नमस्कारिजे आज्ञा ।
ऐसें आथि तें जाण प्राज्ञा । अवतार माझे ॥ ३११ ॥
आणि सामान्य विशेष । हें जाणणें एथ महादोष ।
कां जे मीचि एक अशेष । विश्व हें म्हणौनि ॥ ३१२ ॥
तरी आतां साधारण आणि चांगु । ऐसा कैसेनि पां कल्पावा
विभागु । वायां आपुलिये मती वंगु । भेदाचा लावावा ॥३१३॥
ए-हवीं तूप कासया घुसळावें । अमृत कां रांधूनि अर्धें करावें
। हां गा वायूसि काय पां डावें । उजवें आंग आहे ॥३१४॥
पैं सूर्यबिंबासि पोट पाठीं । पाहतां नासेल आपुली दिठी ।
तेवीं माझ्या स्वरूपीं गोठी । सामान्यविशेषाची नाहीं ॥३१५॥

आणि सिनाना इहीं विभूतीं । मज अपारातें मविसील किती
। म्हणौनि किंबहुना सुभद्रापती । असो हें जाणणें ॥ ३१६ ॥
आतां पैं माझेनि एकें अंशें । हें जग व्यापिलें असे ।
यालागीं भेदू सांडूनि सरिसें । साम्यें भज ॥ ३१७ ॥
ऐसें विबुधवनवसंतें । तेणें विरक्तांचेनि एकांतें ।
बोलिलें जेथ श्रीमंतें । श्रीकृष्णदेवें ॥ ३१८ ॥
तेथ अर्जुन म्हणे स्वामी । येतुलें हें राभस्य बोलिलें तुम्हीं ।
जे भेदु एक आणि आम्ही । सांडावा एकीं ॥ ३१९ ॥
हां हो सूर्य म्हणे काय जगातें । अंधारें दवडा कां परौतें ।
तेवीं धसाळ म्हणों देवा तूंतें । तरी अधिक हा बोलु ॥३२०॥
तुझें नामचि एक कोण्ही वेळे । जयांचिये मुखासि कां कानां
मिळे । तयांचिया हृदयातें सांडूनि पळे । भेदु जी साच ॥३२१॥
तो तूं परब्रह्मचि असकें । मज दैवें दिधलासि हस्तोदकें ।
तरी आतां भेदु कायसा कें । देखावा कवणें ॥ ३२२ ॥
जी चंद्रबिंबाचा गाभारां । रिगालियावरीही उबारा ।
परी राणेपणें शारङ्गधरा । बोला हें तुम्हीं ॥ ३२३ ॥
तेथ सावियाचि परितोषोनि देवें । अर्जुनातें आलिंगिलें जीवें
। मग म्हणे तुवां न कोपावें । आमुचिया बोला ॥ ३२४ ॥
आम्हीं तुज भेदाचिया वाहाणीं । सांगितली जे विभूतींची कहाणी ।
ते अभेदें काय अंतःकरणीं । मानिली कीं न मनें ॥३२५॥
हेंचि पाहावयालागीं । नावेक बोलिलों बाहेरिसवडिया भंगीं ।
तंव विभूती तुज चांगी । आलिया बोधा ॥ ३२६ ॥
तेथ अर्जुन म्हणे देवें । हें आपुलें आपण जाणावें ।

परी देखतसें विश्व आघवें । तुवां भरलें ॥ ३२७ ॥
पैं राया तो पंडुसुतु । ऐसिये प्रतीतीसि जाहला वरितु ।
या संजयाचिया बोला निवांतु । धृतराष्ट्र राहे ॥ ३२८ ॥
कीं संजयो दुखवलेनि अंतःकरणें । म्हणतसे नवल नव्हे दैव दवडणें
। हा जीवें धाडसा आहे मी म्हणें । तंव आंतुही आंधळा ॥२९॥
परी असो हें तो अर्जुनु । स्वहिताचा वाढवितसे मानु ।
कीं याहीवरी तया आनु । धिंवसा उपनला ॥ ३३० ॥
म्हणे हेचि हृदया आंतुली प्रतीती । बाहेरी अवतरो कां डोळ्यांप्रती ।
इये आर्तीचिया पाउलीं मती । उठती जाहली ॥३१॥
मियां इहींच दोहीं डोळां । झोंबावें विश्वरूपा सकळा ।
एवढी हांव तो देवा आगळा । म्हणौनि करी ॥ ३३२ ॥
आजि तो कल्पतरूची शाखा । म्हणौनि वांझोळें न लगती देखा ।
जें जें येईल तयाचि मुखा । तें तें साचचि करितसे येरु ॥३३॥
जो प्रर्‍हादाचिया बोला । विषाहीसकट आपणचि जाहला ।
तो सद्‌गुरु असे जोडला । किरीटीसी ॥ ३३४ ॥
म्हणौनि विश्वरूप पुसावयालागीं । पार्थ रिगता होईल कवणें भंगीं
। तें सांगेन पुढिलिये प्रसंगीं । ज्ञानदेव म्हणे निवृत्तीचा ॥३५॥

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां दशमोऽध्यायः ॥

******

॥ रामकृष्णहरि ॥

सेवाभावी संतचरणरज

बाळकृष्ण प्रकाश कदम

जय हरि सांस्कृतीक प्रतिष्ठान, सोलापूर

(इतर PDF ग्रंथासाठी संपर्क - ९७६५६५३८०५)

******